

УДК 316.444

Л. Г. Сокурянська – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
О. О. Дейнеко – магістр соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Студент українського мегаполісу перед обличчям академічної еміграції: у пошуках ціннісного портрету

*Роботу виконано на кафедрі соціології
ХНУ ім. В.Н. Каразіна*

У статті представлено аналіз ціннісного портрету потенційних «академічних емігрантів» сучасного українського мегаполісу. Для підкреслення особливостей ціннісного портрету цієї групи студентства автори послуговуються компаративною дослідницькою стратегією, порівнюючи приналежність потенційних «академічних емігрантів» такого мегаполісу, як Харків та українських студентів в цілому, до кластерів, побудованих за ціннісною диференціацією.

Ключові слова: академічна еміграція, потенційний «академічний емігрант», ціннісні орієнтації, «модерністи-індивідуалісти», «модерністи-комуналісти», «традиціоналісти», «постмодерністи-прагматики», «постмодерністи-ідеалісти».

Сокурянская Л. Г., Дейнеко А. А. Студент украинского мегаполиса перед лицом академической эмиграции: в поисках ценностного портрета. В статье представлен анализ ценностного портрета потенциальных «академических эмигрантов» современного украинского мегаполиса. Для выделения особенностей ценностного портрета этой группы студенчества авторы используют компаративную исследовательскую стратегию, сравнивая принадлежность потенциальных «академических эмигрантов» такого мегаполиса, как Харьков и украинских студентов в целом, к кластерам, построенным на ценностной дифференциации.

Ключевые слова: академическая эмиграция, потенциальный «академический эмигрант», ценностные ориентации, «модернисты-индивидуалисты», «модернисты-коммуналисты», «традиционалисты», «постмодернисты-прагматики», «постмодернисты-идеалисты».

Sokuranskay L., Devneko A. The Student of Ukrainian Megapolis by the Face to Academic Emigration: in the Search of Value-Portrait. The article presents an analysis of the contemporary Ukrainian megapolis potential «academic emigrant's» value-portrait. For the features value-portrait identification of this studentship' group, the authors use comparative research strategy comparing students from Kharkiv and whole Ukraine, who wish to study abroad, in their belonging to values differentiation based clusters.

Key words: academic emigration, the potential «academic emigrant», value orientations, the «modernists-individualists», the «modernists-communalists», the «traditionalists», the «postmodernists-pragmatists», the «postmodernists-idealists».

Постановка наукової проблеми та її значення. Для вітчизняної соціології концепти «академічна мобільність», «академічна міграція», «мобільний студент» є запозиченими із зарубіжного наукового дискурсу, що зумовлено інноваційним характером відповідних їм феноменів на пострадянському просторі. Саме цим фактом ми пояснюємо фактичну відсутність досліджень, що присвячені аналізу цієї проблематики, у сучасних соціологічних студіях. З точки зору концепції П. О. Сорокіна, під «академічною мобільністю» ми розуміємо вид соціального переміщення, яке не супроводжується зміною соціального статусу агента (горизонтальна мобільність) та здійснюється задля здобуття освіти як всередині країни, міста, ВНЗ, так і за кордоном (академічна еміграція).

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. На наш погляд, дослідження академічної мобільності (і потенційної еміграції, зокрема) є особливо актуальним у середовищі студентства сучасних мегаполісів, оскільки, на думку багатьох вчених, сучасне місто є унікальним локусом структурних та соціокультурних змін [1; 2]. Місто (мегаполіс, зокрема) з особливостями його адміністративного, економічного, освітнього статусів формує специфічний ціннісно-нормативний контекст, який інкорпорується й транслюється його мешканцями. Акумуляуючи передовий технологічний потенціал, мегаполіс значною мірою впливає на соціально-професійні орієнтації студентства (у тому числі на прийняття рішення про академічну еміграцію), створюючи особливе соціокультурне

середовище, інфраструктуру статусно-рольових ансамблів. Саме тому метою нашої роботи є аналіз ціннісного портрету потенційних «академічних емігрантів» сучасного українського мегаполісу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Емпіричною базою роботи є результати соціологічного дослідження «Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства», проведеного кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2008–2009 рр. серед студентської молоді України. У ході дослідження було опитано 3058 студентів ВНЗ України (вибірка репрезентативна за такими критеріями, як регіон проживання, профіль і курс навчання). Особливості ціннісного портрету потенційних «академічних емігрантів» ми розглядаємо на прикладі студентської молоді м. Харкова (зокрема, студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, $n=328$ респондентів), послуговуючись стратегією порівняння ціннісного портрету харківського студентства (як студентів мегаполісу) й української студентської молоді в цілому. Вибір Харкова як репрезентанта сучасного українського мегаполісу був не випадковим, оскільки це місто, крім усього іншого, дефінують студентським містом (у «студентській столиці України» м. Харкові навчається близько 300 тис. студентів, до того ж Харків за кількістю студентів на 10 тис. населення займає перше місце в Україні).

Як індикатор потенційної «академічної еміграції» ми розглядали бажання студентів здобути закордонну освіту. Зазначимо, що декларована орієнтація може й не мати реального прояву у відповідних практиках, але, тим не менш, ми маємо підстави говорити саме про *потенційну «академічну еміграцію»*. Згідно з результатами кафедрального дослідження (див. табл. 1), харківські студенти більш активно налаштовані на виїзд за кордон з метою отримання навчання (21% проти 17% по масиву в цілому). Ми пов'язуємо цю тенденцію і з мейнстримом життя сучасного мегаполісу (з розвитком інформаційних технологій, відкритістю інноваціям, більшим доступом до інформації, більш високим рівнем життя й та ін.), і з особливостями студентів мегаполісу, яке, згідно з результатами досліджень [3], є культуркапіталізованим й має більш високий рівень матеріального забезпечення порівняно з провінційним студентством. Але визначальну роль у питанні щодо прийняття рішення про академічну еміграцію, на наш погляд, відіграють ціннісні орієнтації студентства сучасних мегаполісів, на чому ми у подальшому зосередимо увагу.

Таблиця 1

Орієнтації студентів на виїзд за кордон на навчання

	ХНУ імені В. Н. Каразіна	По масиву в цілому
Бажають навчатися за кордоном	21	17
Не бажають навчатися за кордоном	54	63
Важко відповісти	25	20

Щоб докладніше проаналізувати ціннісний портрет сучасних студентів (зокрема, потенційних «академічних емігрантів» з усього масиву й харківської студентської молоді, що бажає навчатися за кордоном), зосередимо увагу на результатах кластерного аналізу, здійсненого за цивілізаційним критерієм, що дасть змогу з'ясувати, яким чином представлені в ціннісній свідомості студентської молоді традиціоналістські, модерністські та постмодерністські аксіофеномени; як пов'язані ціннісні преференції майбутніх фахівців з їх бажанням виїхати за кордон на навчання.

Згідно з результатами кластерного аналізу було одержано п'ять кластерів, які диференціюють сучасне українське студентство за ціннісними орієнтаціями. Як змінні для кластеризації було обрано 18 термінальних цінностей та 26 інструментальних (самооцінка рівня розвитку особистісних якостей). До першого кластеру, який отримав назву «модерністи-індивідуалісти», увійшли 34,9% респондентів з усього масиву. Зазначимо, що представникам цього кластеру більшою мірою притаманні орієнтації на такі термінальні цінності, як здоров'я ($S^1=4,75$), сім'я (4,67), матеріальний добробут (4,38), гарні стосунки з оточуючими людьми (4,37), особистий спокій, відсутність неприємностей (4,29), економічна незалежність (4,28), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (4,24), побутовий комфорт (4,19), можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів (4,16). За самооцінками представників цього кластеру, їм перш за все притаманні почуття власної гідності (4,07),

¹ Тут і надалі зазначено середнє значення.

відповідальність, почуття обов'язку (3,99), життєрадісність (3,96), доброзичливість (3,92), сумлінність, дисциплінованість (3,75), наполегливість (3,68), працьовитість (3,65), толерантність до поглядів і думок інших людей (3,65).

Другий кластер був названий «модерністи-комуналісти» (40% респондентів). Для цієї групи студентів насамперед характерні орієнтації на здоров'я (4,8), особисту свободу (4,44), родину (4,76), цікаву, творчу роботу (4,33), гарні відносини з оточуючими людьми (4,57), прагнення до самореалізації (4,45), порозуміння з батьками, старшим поколінням (4,43), освіченість (4,42), економічну незалежність (4,38), матеріальний добробут (4,36). Щодо інструментальних цінностей представників цього кластеру, то найбільш розвинутими (за самооцінками) є такі, як почуття власної гідності (4,44), життєрадісність (4,39), відповідальність, почуття обов'язку (4,31), чесність (4,31), товаристський, уміння легко встановлювати контакти з оточуючими (4,31), прагнення до самореалізації (4,27).

Для респондентів, що утворили третій кластер (10,3%) («постмодерністи-прагматики»), характерні орієнтації на такі термінальні цінності, як здоров'я (4,86), сім'я (4,85), економічна незалежність (4,75), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (4,75), можливість самореалізації (4,72), матеріальне благополуччя (4,72), побутовий комфорт (4,67), повноцінний відпочинок, цікаві розваги (4,52). Самооцінки розвитку особистісних якостей (інструментальних цінностей) респондентів третього кластеру виявились такими. Найбільш розвинутими у них є такі якості, як наполегливість (4,78), прагнення до самореалізації (4,72), впевненість у собі (4,70), почуття власної гідності (4,70), незалежність, самостійність у судженнях та діях (4,66), уміння доводити до кінця розпочату справу (4,65), товаристський (4,65), ініціативність (4,61), здатність бути лідером (4,56), готовність до ризику, підприємливість (4,36), прагматизм (4,15).

Четвертий кластер – «постмодерністи-ідеалісти» (12,2%). Його представники перш за все орієнтуються на такі термінальні цінності, як здоров'я (4,94), сім'я (4,91), гарні стосунки з оточуючими людьми (4,84), взаємопорозуміння з батьками, старшим поколінням (4,80), можливість самореалізації (4,80), освіченість, знання (4,78), економічна незалежність (4,75), побутовий комфорт (4,73). За самооцінками, представники цього кластеру характеризуються такими якостями (інструментальними цінностями), як чесність (4,79), наполегливість у досягненні мети (4,78), доброзичливість, готовність допомогти людям (4,78), почуття власної гідності (4,75), прагнення до самореалізації (4,75), відповідальність, почуття обов'язку (4,71), ініціативність (4,69), уміння доводити до кінця почату справу (4,69), впевненість у собі (4,68), прагматизм (4,37).

Нарешті, п'ятий кластер отримав назву «традиціоналісти» (2,6%). Респондентам, що належать до цього кластеру, притаманні орієнтації на такі термінальні цінності: сім'я (3,94), матеріальний добробут (3,91), гарні стосунки з оточуючими людьми (3,89), цікава, творча робота (3,89), можливість реалізації своїх здібностей (3,85), здоров'я (3,81), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (3,81), можливість приносити користь людям (3,70). За самооцінками «традиціоналістам» притаманні такі якості, як життєрадісність (3,57), доброзичливість, готовність допомагати людям (3,34), готовність до ризику (3,21), відповідальність, почуття обов'язку (3,15), працьовитість (3,09), чесність (3,06).

Простежено, що найбільша кількість респондентів з усього масиву, що бажають здобути освіту за кордоном, належать до кластеру «постмодерністів-ідеалістів»: 25% останніх мають намір стати «академічними емігрантами» (див. рис. 1). Це свідчить про те, що еміграційно активне студентство може бути охарактеризоване як чи не найбільш постмодерністська група (що ми зазначали раніше, приміром у [4]), для якої особливу значущість мають такі ціннісні орієнтації, як можливість самореалізації, освіченість, знання, економічна незалежність, побутовий комфорт, реалізація яких, на думку студентів, може сприяти, в тому числі, навчанню за кордоном. Зазначимо, що програми студентських обмінів фактично є практикою збагачення культурного й соціального капіталу майбутніх фахівців, тому цілком очікуваною є висока значущість цінностей освіченості й знання (на рівні орієнтацій) й високий рівень культуркапіталізації, зокрема, відмінне навчання, вивчення іноземних мов (на практичному рівні) у «постмодерністів-ідеалістів».

Чи бажаєте Ви виїхати за кордон на навчання (у % до тих, хто відповів)

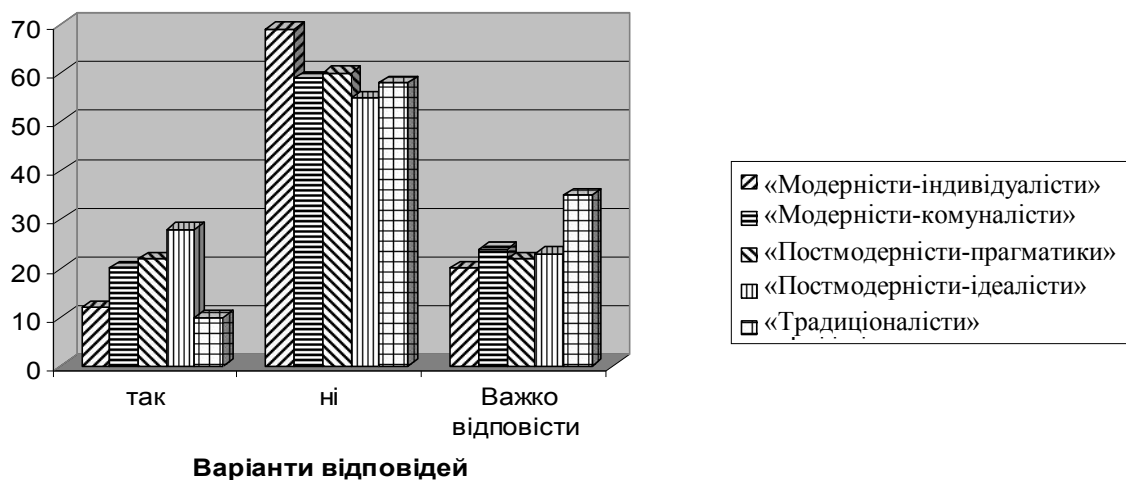

Рис. 1. Орієнтації українських студентів на навчання за кордоном

Цікавим є той факт, що серед харківського студентства – майбутнього кадрового потенціалу інтелектуального центру України – найбільша кількість потенційних «академічних емігрантів» (зокрема 58,3%) також належить до кластеру «постмодерністів-ідеалістів» (див. рис. 2). Більша кількість потенційних академічних емігрантів серед харківських «постмодерністів-ідеалістів» пояснюється, по-перше, статусом Харкова як інтелектуального мегаполізованого центру України (й, відповідно, більш насиченим інформаційним ринком, відкритими можливостями для реалізації академічної еміграції), по-друге, інтелектуальною атмосферою провідного ВНЗ Харкова (в контексті якої актуалізується бажання збагачення культурного капіталу), по-третє, більш високим рівнем матеріального забезпечення студентів сучасного мегаполісу (докладніше див. [3]). З точки зору аксіологічного підходу, практику здобуття освіти за кордоном можна розглядати як органічний, консистентний прояв/реалізацію ціннісних орієнтацій «постмодерністів-ідеалістів», коли особливу значущість має й ціннісно-нормативний контекст соціокультурного середовища, до якого студент виїздить на навчання (зокрема, йдеться про країни далекого зарубіжжя, яким більшою мірою притаманні саме постмодерністські аксіофеномени). Зважаючи на актуальність ціннісної амбівалентності сучасної молоді, яку фіксують провідні зарубіжні й вітчизняні дослідники, ми підкреслюємо, що особистість все ж таки тяжіє до пошуку й набуття гармонії між індивідуальними й соціальними цінностями, їх органічності та консистентності. Саме цей дослідницький висновок яскраво ілюструють представлені вище емпіричні розвідки.

Чи бажаєте Ви виїхати за кордон на навчання (у % до тих, хто відповів)

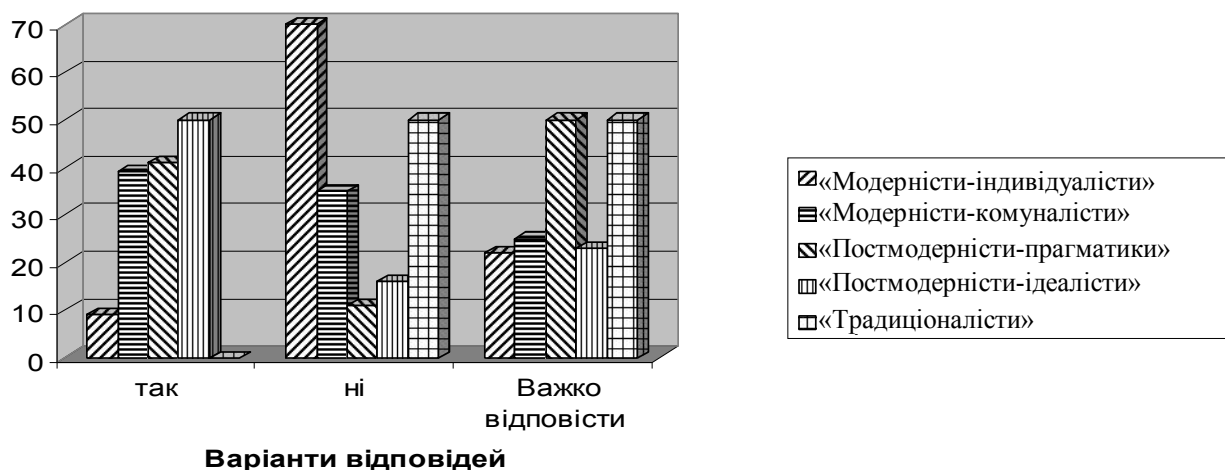

Рис. 2. Орієнтації харківських студентів на навчання за кордоном

Серед студентів, що належать до кластеру «постмодерністів-прагматиків», потенційних «академічних емігрантів» 20,5 %, серед харківських представників 3-го кластеру – 40 %. Інтенсивне бажання здобуття освіти за кордоном серед студентів мегаполісу пов'язане з тенденціями, які ми зазначили вище (зокрема, при аналізі табл. 1). Високу «насиченість» потенційними «академічними емігрантами» представників третього кластеру ми пов'язуємо саме з феноменом розвинутих прагматичних настроїв цієї групи студентства, в контексті яких практику навчання за кордоном актуально розглядати в якості цінності-засобу. Зважаючи на той факт, що для «постмодерністів-прагматиків» особливу значущість набуває економічна незалежність, особиста свобода, повноцінний відпочинок й цікаві розваги, на наш погляд, цікавою є дослідницька гіпотеза щодо низького ступеня актуальності для цієї групи «потенційних емігрантів» власне навчальних мотивів здобуття освіти за кордоном (зокрема, здобуття досвіду навчання у закордонному ВНЗ, прослуховування навчальних курсів тощо).

Емпірично ця гіпотеза підтвердилася частково: дійсно, для представників кластеру «постмодерністів-прагматиків», що бажають навчатися за кордоном, найбільш актуальним мотивом здобуття закордонної освіти є бажання подивитися світ, що не є власне навчальною метою (цю альтернативу відмітив кожен 3-тій респондент з усього масиву, що належить до зазначеного кластеру та є потенційним «академічним емігрантом»), таку відповідь надали й 40% «постмодерністів-індивідуалістів», що бажають навчатися за кордоном. По-перше, це зайвий раз підкреслює постмодерністські ціннісні настрої представників обох кластерів, а, по-друге, свідчить про інструментальність здобуття закордонної освіти. Серед найбільш привабливих власне навчальних мотивів для «постмодерністів-прагматиків» є бажання отримання закордонного диплому, що вказує на прагматичне сприйняття практики навчання (показник цієї альтернативи є найбільшим порівняно з іншими кластерами). Відповідно, здобуття закордонної освіти для «постмодерністів-прагматиків» є, скоріше за все, інструментальною цінністю й своєрідним пошуком «повноти буття» (за О. Ахієзером [5]), оскільки постмодерністсько-прагматичний ціннісний контекст є найбільш характерним для західного аксіодискурсу.

Значно меншою мірою орієнтовані на виїзд за кордон з метою навчання студенти «модерністських» кластерів – «модерністи-комуналісти» й «модерністи-індивідуалісти». Ця тенденція є актуальною як для респондентів в цілому по масиву, так і для харківських студентів. Цікавим є той факт, що відсоток «академічних емігрантів» у кластері «модерністів-комуналістів» (відповідно, 18 % й 38 %) є вищим за тотожний показник кластеру «модерністів-індивідуалістів» (13% й 8 %, відповідно). З одного боку, «модерністи-комуналісти», зважаючи на високу значущість для них цінностей родини, гарних відносин з оточуючими людьми, порозуміння з батьками, старшим поколінням, цілком логічно мали б меншою мірою бути орієнтованими на виїзд за кордон на навчання, що обумовлено високою значущістю для останніх своєрідних «обручів» суспільної єдності, в якості яких і виступають родинні або дружні зв'язки. Саме ці чинники, напевно, є «прив'язками» до локусу, виступають втіленням «(anti)pull» чинників академічної еміграції студентської молоді. Однак, це дослідницьке пояснення втрачає свою актуальність. Зауважимо, що найбільш значущими цінностями представників цього кластеру є так звані «людиноцентровані» цінності (соціального оточення, друж-

ніх зв'язків), пов'язані з проявами людяності, що одночасно виступають міцним підґрунтям для нарощування соціального капіталу їх володарів. У цьому контексті академічна еміграція для «модерністів-комуналістів» є своєрідним пошуком нового соціального оточення, пошуку «своїх» серед «чужих».

Низький відсоток потенційних «академічних емігрантів» серед представників кластеру «модерністи-індивідуалісти» (зокрема, 13 % респондентів з цілого масиву й 7 % харківського студентства) обумовлений, на наш погляд, по-перше, високою значущістю цінностей сім'ї, особистого спокою й відсутності неприємностей для цієї групи студентів (у цьому контексті практика навчання за кордоном є своєрідним «розривом» повсякденності, за Л. Іоніним, що супроводжується порушенням особистого спокою, зокрема); по-друге, постмодерністським характером самої практики здобуття навчання за кордоном (як аспекту самореалізації особистості). Таким чином, практика навчання за кордоном, на наш погляд, є дещо «відчуженою», «іншою» для аксіоконтексту «модерністів-індивідуалістів». Ілюстративною в цьому випадку є різниця між кількістю потенційних «академічних емігрантів» серед зазначеного кластеру по масиву в цілому й серед харківських студентів: хоча про статистично значущі розбіжності мова не йде, але це свідчить про те, що «модерністсько-індивідуалістський» аксіопортрет не є актуальним для студентства сучасного українського мегаполісу.

Стосовно студентів – «традиціоналістів», то по масиву в цілому найнижчий показник потенційних «академічних емігрантів» зафіксовано саме серед представників цього кластеру. Вважаємо, що це зумовлено ціннісними особливостями сприйняття практики навчання за кордоном студентами цієї групи (висновки, тотожні зробленим вище для «модерністів-індивідуалістів»). Цікавим є той факт, що серед харківських студентів, які належать до «традиціоналістів», потенційні академічні емігранти фактично відсутні. Формально це можна пояснити малим обсягом кластеру «традиціоналістів», змістовно – низьким ступенем дислокації студентів – «традиціоналістів» у сучасних мегаполісах.

Висновки. Отже, слід зазначити, що майже тотожна картина розподілу потенційних «академічних емігрантів» за кластерами серед харківських студентів й респондентів в цілому по масиву дозволяє зробити висновки про: гомогенність ціннісного портрету потенційних українських емігрантів (змінні кластеризації охопили широке розмаїття ціннісних орієнтацій молоді); пошук останніми ціннісної консистентності між індивідуальними (на особистісному рівні) й соціальними (цінностями соціокультурного середовища) цінностями; концентрацію потенційних «академічних емігрантів» у містах-мегаполісах, студентських центрах України; значущість й евристичність ціннісного підходу до аналізу проблематики академічної еміграції у контексті соціокультурної трансформації українського суспільства. Послугуючись емпіричними даними, зазначимо, що переважно «постмодерністський» аксіодискурс харківських студентів є благодатним ґрунтом для поширення практики академічної еміграції у подальшому, що зайвий раз зумовлює актуальність обраної проблематики.

Список використаної літератури

1. Сорока Ю. Г. Соціокультурні зміни у місті як міждисциплінарна проблема [Текст] / Ю. Г. Сорока // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – С. 454–456.
2. Міхеєва О. К. Соціальний простір міста: можливості «прочитування» та управління [Текст] / О. К. Міхеєва // *Соціологія управління* : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Донецьк, 2007. – Т. VIII. – Вип. 3 (80). – С. 413–422.
3. Сокурянська Л. Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев [Текст] / Л. Г. Сокурянська // *Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Харьков : НУА, 2010. – С. 282–291.
4. Сокурянська Л. Г. Соціально-професійні орієнтації студентів пострадянських мегаполісів: досвід компаративної соціологічної розвідки [Текст] / Л. Г. Сокурянська, О. О. Дейнеко, А. Ю. Будник та ін. // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – С. 687–695.
5. Ахиезер А. Территориальная миграция – реализация потребности в полноте бытия [Текст] / А. Ахиезер // *Общественные науки и современность*. – 2007. – № 3. – С. 141–149.